

היחס בין סמכות החנינה לבין מערכת המשפט¹

אחת ההצדקות שניתנו בעבר למוסד החנינה היתה הצורך בריכוך תוצאות קשות של מערכת המשפט. במשפט האנגלו - סכסי היה מוסד החנינה, למעשה, חלק מהמערכת המשפטית. באנגליה, עד לתחילת המאה ה - 20, לא היה כלל ערעור על פסקי דין, ומערכת ההגנות במשפט הפלילי לא היתה מפותחת. החנינה היתה הליך לתיקון מצבים אלו. בארצות הברית, למשל, עד לתחילת המאה ה - 20 ניתנו חנינות רבות מטעמים של ספק לגבי האשמה, העדר ראיות מספיקות, וטעות בזיהוי. חלק מהעילות למתן חנינה הוכרו בהמשך כעילות הגנה משפטיות. כגון: כורח, אי שפיות ומוגבלות שכלית. בשנים בהן לא היתה הבחנה בין הריגה לרצח בכוונה תחילה, ושתייה היו עבירות שדין מוות, נהגו הנשיאים האמריקאיים לחון ממוות את מי שנמצאו אשמים בהריגה בלא כוונה.

האם יחס זה בין סמכות החנינה למערכת המשפט עודנו בתוקף?

ברי שככל שהמערכת המשפטית משתכללת, הצורך במוסד החנינה, לשם תיקון עיוותים של מערכת המשפט הולך ופוחת. עם זאת, גם היום, משמש מוסד החנינה בישראל מעין מנגנון לתיקון הצדק הבלתי מושלם של ההליך המשפטי. "שסתום ביטחון", המאפשר עשיית צדק במקרים בהם המערכת המשפטית אינה יכולה לתת מענה הולם.

סוג אחד של מקרים, בהם מתעורר צורך בסמכות החנינה, הינו מקרים, בהם המחוקק לא הותיר בידי בית המשפט שיקול דעת, והוא מחויב לגזור את הדין בצורה מסוימת. לדוגמא, בעבירות בהן קבע המחוקק עונשי חובה, לעיתים, העונש שחייב השופט להטיל איננו הולם את המקרה שבפניו. כך למשל, בפסק הדין בעניין ע"פ 7894/03 מסראווה נ' מ"י ישראל קבע בית המשפט, כי כשנעברה עבירה של שידול לרצח שהושלם, חובה להטיל מאסר עולם. באותו מקרה, מצאו לנכון השופטים לציין כי התוצאה אליה הגיעו, קשה, בשל חוסר היכולת לתת ביטוי עונשי לפער המוסרי בין המשדל לרצח ובין הרוצח בפועל. בית המשפט הוסיף וציין, כי יש לקוות שבבוא היום תזכה המשדלת להתחשבות מסויימת.

דוגמא נוספת הינה הכלל הקובע, כי בית המשפט יכול להאריך עונש מאסר על תנאי רק פעם אחת. בפני נשיא המדינה היתה בקשה להקלה בעונשו של אדם שאובחן כסובל מקלפטומניה. בית המשפט שהטיל את המאסר על תנאי, בגזר הדין הראשון, לא היה ער למחלתו של הנאשם. בית המשפט שדן בעבירות שבוצעו על ידי הנדון - לאחר שהוארך המאסר על תנאי פעם אחת - היה אנוס להטיל מאסר בפועל, למרות שהיה ברור כי עונש מאסר לא ישרת במקרה זה את מטרות הענישה.

במקרים כגון אלו סמכות החנינה יכולה לפתור את הקושי שיצרה נוקשותה של מערכת המשפט.

¹ הקטע מבוסס על מאמר "צדק ואתיקה - מילים קצרות על החנינה ועל היחס בינה לבין מערכת המשפט" שנכתב על ידי היועצת המשפטית לנשיא המדינה, עו"ד אודית קורנילדי-סירקיס, ופורסם באתר של המרכז לאתיקה בירושלים:

סוג נוסף של מקרים הינם מצבים, בהם בית המשפט רואה עצמו מחויב לגזור את הדין בצורה מסוימת בשל עקרון אחדות הענישה. בית המשפט, כמובן, שצריך ויכול להתחשב בנסיבות אישיות הקשורות לנאשם או לנסיבות ביצוע העבירה, אך הוא מחויב לסטנדרט מסוים של ענישה, על פי תקדימים והנחיות של בית המשפט העליון, ומאז חקיקת תיקון 113 לחוק העונשין, מחויב לעקרון ההלימה ולגזירת הדין על פי הוראות תיקון זה.

במקרים אלו, ניתן לראות, לא פעם, הערות של שופטים, המציינים כי ראו עצמם אנוסים לגזור את הדין בצורה מסוימת, ומפנים את הנאשם אל הנשיא לבקש חנינה.

מקרים נוספים, הינם מקרים בהם חל שינוי משמעותי בנסיבות, לאחר מתן גזר הדין. ההליך המשפטי תחום בזמן. בית המשפט מסיים מלאכתו כשהוא גוזר את הדין על הנאשם. אלא שהחיים הם דינמיים והמציאות שהיתה נכונה בעת גזר הדין, לעיתים משתנה באופן דרמטי. יתכן שינוי לרעה במצבו הרפואי או הנפשי של הנאשם. קורות טרגדיות משפחתיות ולעיתים נוצרת מצוקה קשה ויוצאת דופן של בני משפחה. מהצד השני, לפעמים מתרחש תהליך שיקום יוצא דופן של הנאשם.

דוגמא בולטת לחנינה מסוג זה, שניתנה על ידי הנשיא, היתה, במקרה מזעזע של חיילת שנשפטה למאסר בגין עבירת רכוש קלה. ריצוי המאסר עוכב מסיבות שונות, וסמוך למועד כניסתה למאסר, היא נאנסה. אם מקרה האונס היה מתרחש, טרם מתן גזר הדין, יש להניח שבית המשפט היה מביא אותו בחשבון, ולא מטיל עונש מאסר. מאחר ומערכת המשפט סיימה את עבודתה, מוסד החנינה נכנס לתמונה, ובאמצעותו ניתן היה להביא בחשבון דברים שאירעו לאחר שניתן גזר הדין ולשנותו, כך שהחיילת לא תרצה את עונש המאסר.

דוגמא נוספת לשינוי נסיבות, שאירע עם הזמן, אך הפעם, חיובי, היתה בקשה של מכור לסמים שנדון לעונש מאסר בפועל. בשל נסיבות שונות, גזר הדין בעניינו עוכב כשנתיים ימים. במהלך אותם שנתיים, חל שינוי דרמטי בהתנהגותו. המבקש עבר תהליך שיקום יוצא דופן. הוא ומשפחתו עלו על מסלול של אורח חיים נורמטיבי. הנשיא העניק למבקש חנינה מעונש המאסר שהוטל עליו, מתוך הכרה כי חל שינוי עמוק ומשמעותי בנסיבותיו – שינוי שלא היה בפני בית המשפט – והכנסתו של המבקש לכלא באותו שלב תהיה הרסנית.

שינוי מאז מתן גזר הדין יתכן גם במציאות החברתית והמשפטית, למשל מצב בו מדיניות ענישה השתנתה בשל שינוי במציאות, או ביחסה של החברה לעבירה.

בנקודות הזמן בהן חל השינוי, בית המשפט כבר יצא מהתמונה. אך סמכות החנינה תמיד קיימת, ומאפשרת לנשיא לשקול, האם יש בשינוי כדי להצדיק מתן חנינה.

עילה נוספת לשימוש בסמכות החנינה המקובלת בספרות ובפסיקה, אך כמעט ולא נעשה בה שימוש, בעיקר בשל קיומה של האפשרות למשפט חוזר הינה לשם תיקון עוולות מסוג הרשעות שווא של המערכת המשפטית²

² עילה נוספת למתן חנינה ומסוג אחר לגמרי, הינה חנינה הניתנת בשל אינטרס ציבורי חשוב. למשל, החנינה שניתנה בפרשת קו 300, וחנינות לשחרור אסירים מטעמים מדיניים, כגון עסקת שליט או שחרור אסירים כחלק מתהליך משא ומתן מדיני.

יש להדגיש, כי נשיא המדינה איננו בגדר ערכאת ערעור נוספת על מערכת המשפט, והוא מפעיל את סמכות החנינה בעילות השונות שנמנו לעיל, רק במקרים חריגים ויוצאי דופן.

כפי שעולה מהמתואר לעיל, למערכת המשפט, בעיקר בתחום הענישה, ישנו לעיתים קושי לשרת את האינטרס הציבורי באכיפת החוק, ויחד עם זאת, "לעשות צדק" עם כל אחד ואחד מן הנאשמים הבאים בפניה.

בפסק הדין ד"נ 13/60 היועמ"ש נ' מתאנה פד"י טז(1) 430 מצטט השופט חיים כהן מדבריו של המלומד באקריה: "... בחקיקה מושלמת שענשיה קלים, אין מקום לחנינות...". ועל כך הוא אומר: " נתקיימו נבואותיו של בקאריה והענשים האכזריים של הימים ההם הוחלפו בספרי החוקים בענשים קלים ואנושיים יותר; ולא נתקיימה נבואתו לעניין החנינות. מה שנראה בעינינו נחוץ רק מחמת אכזריות החוק, נראה בעינינו נחוץ לא פחות מחמת כלליותו ותחולתו המכנית של החוק על כל אדם. [...] נסיון חיי האנושות הוכיח כי 'החקיקה המושלמת' [...] אינה אלא אשליה: ויהיו דייני הענשים חכמים ונבונים ורחמנים כאשר יהיו, אין הצדק ניתן להיעשות בשטח הענישה אלא כשקיימת ונפעלת סמכות רחבה ויעילה של חנינה".